

Přístupnost vysokoškolského studia pro studenty se zdravotním postižením na Univerzitě J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Jitka Nelb Sinecká, Eva Brabcová, Jan Marvan

AULA, 2012, Vol.20, No. 1: 117 - 136

Accessibility of higher education study for disabled students at Jan Evangelista Purkyně University in Ústí nad Labem

Abstract. The study presents results of a survey among academics at Jan Evangelista Purkyně University in Ústí nad Labem concerning disabled students, their chances of studying at the university and disability in general. Conclusions show that even though majority of respondents declared their readiness for help, assistance and support for disabled students, nearly all of them were very little informed about their needs and methods of students' inclusion into learning process and about disability in general. Some of the respondents expressed even opinion that disabled students should be excluded out of higher education.

Přístupnost a zdravotní postižení

Lidé s různým typem zdravotního postižení tvoří asi 10 procent populace. Na druhou stranu vysokoškolských studentů na českých státních a soukromých školách 10 procent zdaleka není. Někteří sice z důvodu limitů svého postižení studovat nemohou, jiní by sice chtěli, nicméně nemají možnost. Pokud zanedbáme vzdělání této menšiny, ztratíme ekonomický potenciál a značnou část obyvatelstva, která by v budoucnosti mohla být mnohem produktivnější. Lidé se zdravotním postižením se tradičně potýkají s velmi nízkou zaměstnaností a narážejí na diskriminační praktiky při

ZPRÁVY Z VÝZKUMU

přijímání do zaměstnání. Pomohlo by, kdyby měli vysokoškolské vzdělání? A měly by univerzity přistoupit k bezbariérovým úpravám, které by přilákaly studenty s postižením? Tyto otázky jsme si kladli ve výzkumu přístupnosti VŠ vzdělávání na Univerzitě J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, kde působíme či jsme působili jako vyučující a studující. Naším cílem nebylo ukázat, jak je UJEP přístupná či nepřístupná a kolik studentů zde studuje, ale postihnout, co si vyučující a administrativní pracovníci myslí o úpravách, které by mohli učinit ve své výuce, zda by byli schopni vyučovat a administrovat studenty s postižením zraku, sluchu, pohybu, učení, ale i mentálních schopností, anebo jaká opatření by měla existovat na školách, aby studium pro osoby se zhoršenými schopnostmi bylo možné, snazší, a aby vůbec potenciální zájemci byli přijati ke studiu, i pokud nedokážou z různých nesubjektivních důvodů vykonat přijímací zkoušky. Přístupností zde nerozumíme pouze odstranění architektonických bariér, jako je vybudování ramp namísto schodišť nebo bezbariérové WC. Přístupnost podle nás zahrnuje celou řadu úprav od poskytování učebních materiálů v textové, audio či elektronické podobě, modifikaci přijímacího řízení, změny při zkoušení a závěrečném hodnocení, existenci centra nebo koordinátora usnadňujícího studium a spolupracujícího s pedagogy, ale i podpůrné služby typu služeb informačních, ubytovacích, sociálních. V neposlední řadě se přístupnost odráží v osobních názorech a mnohdy neinformovaných předsudcích, které o lidech s postižením panují ve většinové zatím zdravé společnosti, jejichž odstranění je časově náročnější než jednorázové vybudování rampy. Tyto předsudky a názorové bariéry se nevyhýbají ani prostředí vysokých škol a jejich zaměstnancům. Na různé aspekty přístupnosti a bariérovosti VŠ prostředí jsme se zaměřili v našem výzkumu, jehož výsledky zde prezentujeme.

Přístupnost v mezinárodním právu

Přístupné prostředí by mělo zohledňovat různorodé potřeby jednotlivých skupin lidí a umožnit přístup a možnost účasti všem bez rozdílu, jak to zakotvuje již Listina základních lidských práv a svobod. Tato problematika se řeší i na mezinárodní úrovni. Pro Českou republiku je v současnosti nejaktuálnější a závazná Mezinárodní úmluva OSN o právech lidí se zdravotním postižením, kterou ČR ratifikovala v roce 2009 a vyhlásila ve sbírce v roce 2010. Článek 9 se týká přístupnosti a článek 24 vzdělávání a oba volají po přístupnosti budov, dopravy, informací, kultury i služeb. Jak již z názvu vyplývá, bezbariérové prostředí má být bez zbytečných překážek, které by bylo nutno překonávat. Otázkou přístupnosti prostředí se zabývá i European Concept of Accessibility (ECA 2012), kde je nejen popsán význam takového

prostředí a jeho ekonomičnosti: „Přístupné vystavěné prostředí je klíčovým parametrem společnosti založené na rovných právech a prvkem poskytujícím občanům samostatnost a umožňujícím jim vést aktivní společenský a ekonomický život. Je podstatou společnosti založené na nediskriminaci a úplném začlenění všech občanů. Různorodost naší společnosti vyžaduje budování prostředí bez překážek, takového, které nezpůsobuje zdravotní postižení a vady. Přístupnost je tedy záležitostí všech.“ Vybudování rampy pomůže nejen osobě na vozíku, ale komukoli s ortopedickými potížemi, lidem s kočárky, malým dětem, nebo naopak starším lidem. V jedné z těchto skupin se v průběhu života ocitne každý z nás, a pokud budeme žít dostatečně dlouho, pak se jistě s nějakým postižením či omezením funkcí setkáme. Jinými slovy, pokud zpřístupníme prostředí, otevřeme cestu k inkluzi občanů se zdravotním postižením.

Bariéry a bariérovost

Jaké ale existují bariéry? Mezi nejčastější patří pojetí, které v prostředí diferencuje dva druhy bariér, a to fyzické a psychické. „Fyzickými bariérami jsou reálná omezení v prostředí, ve kterém žijeme, ve kterém se každý den pohybujeme. Komplikují nebo zcela znemožňují pohyb osob s postižením v daném prostředí“ (Filipiová 1998, s. 8). Psychickými bariérami jsou pak bariéry v samotných lidech. Podrobněji rozebírá bariéry bránící sociální integraci osob s postižením Smyth (2003, s. 13). Jmenuje pět kategorií, které lze zahrnout mezi již zmíněné bariéry fyzické a psychické, ale i některé další: Fyzické prostředí – architektonické bariéry, doprava, speciální pomůcky; požadavky na speciální vybavení (WC, posuvná deska stolu apod.); komunikace a získávání informací; nízké příjmy (ekonomické bariéry); všeobecná podpora, postoje společnosti a diskriminační praktiky, např. při přijímání do zaměstnání; a nakonec osobní rozvoj a socializace jedince s postižením, např. vliv rodičovské výchovy. V poslední době narážíme na nový typ bariér, a to na informační technologie. Jak fyzické, tak sociální bariéry jsou produkty společnosti a jen lidé je mohou odstranit. Zatímco odstranění schodů je záležitostí finanční, odstranění předsudků vyžaduje změnu paradigmatu a myšlení společnosti a je mnohem náročnější na zdroje, lidský kapitál a čas.

Nejnovější úpravy přístupnosti vysokoškolského vzdělávání v ČR

Od roku 2010 došlo k zásadním změnám přístupnosti vysokoškolského vzdělávání v ČR. Na základě plnění Strategie systémového zpřístupňování VŠ vzdělání studentům se zdravotním postižením v ČR, což je dokument

ZPRÁVY Z VÝZKUMU

schválený Vládním výborem pro zdravotně postižené občany v květnu 2010, byl zřízen zcela nový koeficient financování přístupnosti VŠ. Finance pocházejí z veřejných zdrojů, nikoli formou nenárokových dotací, jak tomu bylo do té doby. Před rokem 2010 bylo možné zaznamenat pouze individuální iniciativy na úrovni jednotlivých vysokých škol či spíše jednotlivců, kteří se o toto téma zajímali a chtěli je řešit na své alma mater. Na úrovni ministerské či vládní se doposud nic systémového nedělo. Nový systém financování popsany v Metodice financování a přístupnosti MŠMT umožňuje jakékoli vysoké škole získat nárokový příspěvek v případě, že doloží aktivity, jimiž potvrdí oprávněnost tohoto příspěvku (MŠMT 2012). Takovou aktivitou může být zřízení a provozování speciálního centra, které koordinuje aktivity celé univerzity pro všechny studenty se zdravotním postižením na různých fakultách, ale také zpřístupňování budov, vybavování učeben technologiemi pro neslyšící či nevidomé, skenování studijních materiálů a podobně. V současnosti v České republice existují školy, které mají pracoviště s propracovanými postupy a systémy práce pro stávající studenty se zdravotním postižením, jako je např. Masarykova univerzita v Brně, kde je Středisko Teiresiás, Centrum Pyramida na Ostravské univerzitě, ČVUT se Střediskem Tereza a další univerzity se specializovanými centry pomoci a podpory pro studenty s jakýmkoli identifikovaným postižením. Mnoho veřejných univerzit pracuje na zpřístupňování budov i učebních programů. Na druhou stranu existují univerzity, jež nijak systematicky neřeší problematiku lidí se zdravotním postižením, nemají žádná specializovaná místa pro podporu studentů a pedagogů a ani nevidují, kolik osob s postižením na škole studuje. UJEP je jednou z těchto univerzit.

Ministerstvo práce a sociálních věcí nechalo v roce 2010 zpracovat analýzu současné situace studentů se speciálními potřebami na vysokých školách (MŠMT 2010). Tato analýza odhalila, že v současné době je na českých školách 1100 VŠ studentů s postižením, avšak toto číslo je velmi rámcové, neboť ne každý student s postižením se identifikuje jako postižený a jeho škola o něm nemusí být informována, a nemusí mu tak poskytovat žádné specifické služby. Celkem jsou studenti s postižením na VŠ zastoupeni jen 0,15–0,45 procenty, zatímco lidí s postižením v celé populaci je kolem deseti procent. Ne všichni lidé s postižením však chtějí a mohou studovat, co by si přáli (například neslyšící člověk nemůže být tlumočnickem pro dva mluvené jazyky nebo nevidomý člověk chirurgem), jejich postižení totiž představuje určité limity a omezení. Proto jich nemůže být na školách deset procent, 0,15 procentní zastoupení je přesto velmi nízké.

Problematiku vysokoškolského vzdělávání a postižení řeší také nový Národní plán vyrovnávání příležitostí na období 2010–2014 v kapitole Vzdělávání a školství (Národní rada 2012). Zde se doporučuje sledovat body vytyčené výše zmiňovanou Úmluvou OSN v článku 24 a pracovat směrem k inkluzivnímu vzdělávání, což je v praxi podmíněno kvalitním zabezpečením podmínek, podpůrných služeb a opatření v oblasti legislativní, personální, pedagogické, ekonomické a technické. Patří k nim rovněž změny poradenského systému, dokončení kurikulární reformy, podpora dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků a informační činnost. Konkrétní opatření, která plán vytyčil, jsou tato: Vypracovat Metodiku MŠMT k zajištění rovného přístupu k vysokoškolskému vzdělávání pro osoby se zdravotním postižením, tzv. Minimální standardy přístupnosti vysokoškolského studia v kontextu zdravotního postižení, což již bylo dokončeno; připravit informační kampaň formou oslovení rektorů vysokých škol; doporučit vysokým školám, aby v požadavcích na výstupní kompetence absolventů studijních programů zaměřených na práci s dětmi, žáky a studenty se zrakovým, sluchovým, tělesným a mentálním postižením bylo uvedeno, že mají být připravováni v dovednostech, které jsou pro práci s touto cílovou skupinou potřebné.

Výzkum přístupnosti vzdělávání na Univerzitě J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Následující část se týká dotazníkového výzkumu, který byl proveden v roce 2011 na Univerzitě J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Celkem bylo rozesláno či rozneseno 518 dotazníků a vyplněných jich bylo vráceno 59. Očekávali jsme větší návratnost, neboť výzkum probíhal na akademické půdě, kde by většina personálu měla být angažována ve vlastním výzkumu, a tedy projevit ochotu participovat v šetření prováděném jedním z kolegů. Při vyhodnocování výzkumu jsme respondenty rozdělili do dvou věkových kategorií, a to pod 49 a nad 50 let, a také se ptali na počet let odučených ve vysokém školství, domnívajíce se, že lidé s delší praxí budou mít více zkušeností se studenty s postižením, ale toto se nepotvrdilo. Výsledky výzkumu jsou tedy seskupeny do jedné kategorie a zastoupení respondentů je uváděno z celkového počtu 59 osob. Dva respondenti místo vyplnění dotazníku odpověděli e-mailem, který si hned na úvod dovolím citovat: „Za svou patnáctiletou praxí jsem se nesetkal se studentem s postižením“ a „Naše fakulta nenabízí možnost studia lidem s postižením, vzhledem ke značné náročnosti studia, a není mi známo, že by se to mělo v blízké budoucnosti změnit a připravovaly se speciální programy pro lidi s postižením“. Tyto úvodní citace předznamenávají výsledky celého výzkumu.

ZPRÁVY Z VÝZKUMU

Otázky se týkaly znalostí, které zaměstnanci UJEP mají o přístupnosti výuky a vzdělávání a modifikacích, a byly do značné míry ovlivněny zkušeností vedoucí výzkumu ze studia v USA, týkajícího se standardů přístupnosti VŠ vzdělávání v zahraničí pro osoby nejen s fyzickým či smyslovým postižením, ale také s mentálním postižením, jako je např. autismus. Otázky byly také inspirovány nejnovějším vývojem v ČR na úrovni vládní a ministerské, jak je popsáno výše, kdy uvedené Strategie a Metodiky vytyčují jisté standardy, jež by každá vysoká škola měla mít.

Výsledky výzkumu: Zvláštní podmínky pro studium lidí s postižením?

První otázka se týkala toho, zda by obecně na vysokých školách měly existovat jiné (speciální) podmínky pro studium lidí se zdravotním postižením (dále ZP), např. rozvolnění studia do více let, individuální studijní plán či jiné formy zkoušení. 32 osob si myslelo, že by takové podmínky měly existovat, ačkoli to není zakotveno v žádné právní úpravě či doporučeních vydaných VVZPO či MŠMT. Pouze sedm osob se vyjádřilo proti, čtyři lidé nevěděli a 13 bylo zastáncem jen některých individuálních úprav v závislosti na postižení a také tak, aby nesnížili nároky na studenta a „nedělali z něj výjimku“. Toto přesvědčení většiny respondentů je velmi liberální a překvapivé pro instituci, kde se studenti s postižením dají spočítat na prstech jedné ruky (přesné údaje o počtu studentů na UJEP nejsou známy, avšak obory, které tradičně přitahují studenty s postižením, jako je speciální pedagogika či sociální práce, mají podle naší vlastní zkušenosti jen několik jednotlivců s postižením, a to s postižením, které nevyžaduje speciální podmínky). Na otázku, zda domovská univerzita UJEP má oficiálně zavedeny takové podmínky pro studium lidí se ZP na VŠ, 47 osob reagovalo odpovědí „nevím“, devět „ne“ a pouze jeden respondent se domníval, že ano. Ve skutečnosti UJEP nemá zvláštní podmínky pro potenciální zájemce o studium z řad lidí s různými druhy postižení. Nikde na jejích webových stránkách nelze najít odkaz s informacemi o existenci centra pro zpřístupnění studia, podpůrných službách či stipendiích nebo o podmínkách studia pro jedince s postižením. Naprostá většina respondentů (42) se však domnívala, že na UJEP by měly existovat podpůrné služby typu knihovnicko-informační, asistenční, voluntérské, průvodcovské, dopravní, ubytovací, které by byly zdarma poskytované školou studentům se ZP. Ani jeden respondent nebyl proti. Někteří ale nesouhlasili s „ubytováním zdarma“, zjevně tak neporozuměli otázce, neboť ubytovací služby, jako je např. vybudování bezbariérového bytu na koleji nebo bezbariérového vchodu do budovy a k výtahu, neznamena ubytování zdarma. Tato problematika je

zahrnuta ve zmíněné Metodice MŠMT, podle níž na tyto úpravy a služby mohou univerzity dostat nárokový příspěvek po vykázání příslušných aktivit vedoucích ke zpřístupnění budov a studia.

Přijímací zkoušky?

Zajímavá je otázka, zda by měl být ke studiu přijat i student, který neskládal řádné přijímací zkoušky, ale dokončil první ročník nebo zvládl určitý objem vědomostí. Na některých univerzitách v zahraničí je již možné, aby studenti i se závažným postižením typu Downův syndrom či autismus studovali na univerzitách ve zvláštních programech, které jim umožní mít pouze několik přednášek za semestr a na konci několikaletého programu obdržet certifikát. Nedělají přijímací zkoušky, ale v kurzech je od nich očekávána stejná práce a úkoly jako od ostatních, a pokud se za studium platí, jsou často držitelé stipendia. Dostávají také mentora, který jim pomáhá překonat fyzické bariéry při cestě na přednášky, dělat si poznámky, pokud sami nemohou, připravovat se na testy, zkoušet předem jejich znalosti před zkouškou, číst jim nahlas, psát seminární práce, pokud nejsou schopni fyzicky psát atd. Z našeho výzkumu vyplynulo, že 28 osob by nechtělo, aby byl přijat někdo ke studiu bez přijímacího řízení, 12 souhlasilo a zbytek nevěděl. Někteří respondenti uvedli, že i dnes je na určité fakulty přijat každý, kdo má maturitu, a že jsou školy, kam se lze dostat bez přijímacích zkoušek. Dokonce je ve stanovách školy, že děkan může přijímací zkoušku prominout. Někteří také komentovali, že si podobné praktiky dovedou představit v podobě nultého ročníku, který by „prospěl nám všem, nejen lidem se zdravotním postižením“. Jeden respondent také rozvedl, že „pomoc se musí projevovat jiným způsobem a má být pokud možno neviditelná, respektive co nejtaktnější, aby ani jedna strana nemohla získat pocit, že existují dvě nebo více skupin absolventů a toto rozdělení začíná již přijetím ke studiu“. Tento názor se ve své podstatě přiklání ke konceptu vyrovnávání příležitostí, kdy lidé s postižením mohou mít jiné podmínky a méně bariér z titulu toho, že je pro ně objektivně těžší některé bariéry překonávat.

Úprava přijímacího řízení?

Jedna z otázek se snažila zjistit, zda si respondenti myslí, že povinnost vysokých škol činit dostupná opatření k vyrovnání příležitostí podle Zákona o vysokých školách (1998) znamená, že vysoké školy jsou povinny přijímat osoby se zdravotním postižením ke studiu, upravit bariérovost školy, nebo něco jiného. Většina respondentů se pozitivně vyjádřila o bezbariérovosti (27), čtyři

ZPRÁVY Z VÝZKUMU

o přijímání ke studiu a devět zaškrtnulo obě možnosti. Další odpovědi pak byly „znamená to něco jiného“, doslova pak podpora sociálně slabších studentů, ubytovací nebo mimořádné stipendium, individuální studijní plán, přístup k informacím, přizpůsobení podmínek studia dle typu postižení, technická vybavenost nebo vytváření podmínek pro integraci. Zajímavé na této otázce je ale to, že jen 13 jedinců se vyjádřilo pozitivně k přijímání studentů na školu, což by měl být startovací bod jakýchkoli úprav. Většina dotazovaných si pod takto položenou otázkou nedokáže představit, že by mohly existovat modifikované přijímací zkoušky (dle doporučení MŠMT), které by otevřely cestu na VŠ i studentům se zdravotním postižením. Inspirací pro opačný směr by mohla být například Ostravská univerzita, která se snaží otevřít dveře studentům tak, že upraví podmínky přijímacího řízení. „V přijímacím řízení OU zohledňuje specifické vzdělávací potřeby a také funkční dopady zdravotního postižení na komunikační možnosti uchazeče v průběhu předpokládaných studijních a výzkumných aktivit,“ píše se v Metodice podpory a vyrovnávání podmínek při studiu studentům se speciálními potřebami na Ostravské univerzitě v Ostravě (Ostravská univerzita 2010). OU je ochotna modifikovat přijímací řízení, pokud uchazeč předloží příslušné doklady o zdravotním postižení, invaliditě či specifické poruše učení nebo lékařskou zprávu dokládající psychickou poruchu, průkaz mimořádných výhod, sKartu apod. V Metodice se dále píše, že OU „personálně, technicky a organizačně zajišťuje takové možné intervence, které vytvoří podmínky pro naplňování specifických vzdělávacích potřeb SSP, vyplývajících z funkčních dopadů jejich zdravotního postižení, a to minimálně v rozsahu a kvalitě určených příslušným metodickým standardem MŠMT“. Tato opatření jdou daleko za rámec představ mnohých respondentů na UJEP, kteří si v žádném případě nedovedou představit, že by přijímací zkoušky mohly být modifikovány, neboť za tím vidí slovo zjednodušený. Více času pro uchazeče s dyslexií či počítačová forma zkoušek pro studenta s dysgrafií však není zjednodušením přijímacího řízení. Mnozí respondenti uváděli a slovně v dotaznících vysvětlovali, že studenti s poruchami učení či s mentálním postižením „nemají na škole co dělat“, jak popíše jeden z následujících odstavců.

Informovat o bezbariérovosti veřejnost?

Další otázka zkoumala, zda by univerzity měly mít povinnost zveřejňovat informace o stavu přístupnosti studia pro lidi s postižením, o bezbariérovosti areálu a budov a o ne/existenci podpůrných služeb. Naprostá většina respondentů si myslí, že ano (50), neboť by to „mělo být v dobrém jménu školy“ a mělo by být věcí „ctižádosti prezentovat svou vůli pomoci“.

Na druhou stranu se někteří domnívají, že „dobrá vůle na školách určitě nechybí, ale jde často o reálné možnosti investic jednotlivých univerzit, např. do bezbariérovosti“, a to zvláště u historických staveb, do kterých se nedá architektonicky zasáhnout. Zveřejňování informací o ne/přístupnosti je však na nedostatku financí nezávislé, dotazník se na toto neptal. V současné době žádná taková povinnost škol zveřejňovat údaje o bez/bariérovosti neexistuje. S informacemi o bez/bariérovosti také souvisí přístupnost webových stránek univerzity i pro osoby s postižením zraku, sluchu, motoriky nebo s poruchami učení, konkrétně úpravy typu: Dá se písmo zvětšit, jsou obrázky slovně popsány, dá se webová stránka přečíst nahlas v programu pro nevidomé či je zde verze pouze textu bez obrázků? Devět respondentů tvrdilo, že UJEP má přístupné webové stránky, většina lidí odpověděla, že neví, a jen jedenáct si myslelo, že částečně. Žádná z těchto odpovědí není správná, hlavní webové stránky UJEP ani jednotlivých fakult neobsahují žádný odkaz umožňující navigaci pro studenty s postižením. Přitom je zřejmé, že potenciální zájemci o studium z řad lidí s postižením by uvítali ikonu na hlavních webových stránkách univerzity, která jim umožní text zvětšit, změnit barevné rozlišení, zobrazit verzi bez obrázků či použít hlasovou čtečku textu.

Specializované centrum či koordinátor pro studenty s postižením?

Jak bylo výše naznačeno, na několika univerzitách vznikla v posledních letech specializovaná centra či funkce koordinátora zajišťujícího uspokojení vzdělávacích a výukových potřeb studentů se zdravotním postižením, kteří jsou již přijati ke studiu. Respondenti byli dotázáni, zda by takové centrum koordinující interakce mezi studentem a vyučujícími a zajišťující technické, materiální, a třeba i psychologické zázemí mělo existovat i na UJEP. Naprostá většina (41) odpověděla, že ano, sedm osob bylo proti – navrhovaly, že se nemusí jednat o nové centrum či novou osobu a že tuto funkci by mohl zabezpečit zaměstnanec studijního oddělení, knihovny nebo vysokoškolské poradny. Za problematické tyto respondenti považovali financování takového centra, které by muselo být zajištěno z prostředků školy. Tyto odpovědi poukazují na to, že respondenti si nejsou vědomi nové metodiky MŠMT, která vysvětluje i financování takových míst, jaká dnes fungují například v Brně, Ostravě, na ČVUT v Praze a jinde, jak již bylo zmíněno.

Příkladem centra pro studenty se zdravotním postižením a inspirací pro UJEP může být Handicap poradna ČVUT. Ta nabízí široké spektrum služeb pro uchazeče o studium a studenty se speciálními potřebami. Patří sem například pomoc při výběru vhodného studijního oboru, přizpůsobení formy

ZPRÁVY Z VÝZKUMU

přijímacích zkoušek, individuální úpravy studijních podmínek, nabídka komplexního poradenství zajištěného pracovníky Centra informačních a poradenských služeb – poradenství studijní, psychologické, sociálně-právní, duchovní. Centrum Slunečnice při VŠ Báňské v Ostravě zase nabízí pomoc při přizpůsobení studijních materiálů, při prostorové orientaci na škole, pomoc osobních studijních asistentů, dále služby specializované studovny: Zvětšování běžného textu nebo převod do digitální podoby, tisk, možnost individuální práce na PC s využitím hlasového výstupu, zaškolení v práci s technikou a programovým vybavením. Poskytuje poradenství v otázkách metodiky odborné práce se zrakově postiženými (pro akademické pracovníky, osobní studijní asistenty), zajišťuje konzultace s odborníky z organizací věnujících se hendikepovaným. Umožňuje rovněž přizpůsobení formy přijímacího řízení a nabízí individuální přípravný kurz matematiky (Helpnet 2012). Na příkladu z VŠB je vidět, jak nabídka služeb a modifikací může přilákat i další studenty. Středisko hendikepovaných studentů na VŠB začalo s nabídkou služeb a technického vybavení pro nevidomé studenty, neboť těch bylo v roce 2008, v době, kdy bylo centrum zakládáno, na škole nejvíce. Záhy ale Středisko muselo svůj záběr rozšířit, neboť poptávka po službách, informacích, pomůckách a jiné formě pomoci a podpory začala být i z řad studentů s tělesným postižením, neslyšících či studentů s poruchami učení jako dyslexie, dysgrafie atd. (Helpnet 2012). Tento vývoj poukazuje na narůstající potřebu a poptávku po takových centrech, na UJEP však nic podobného není.

Přednášky o zdravotním postižení?

A jak je to na UJEP s jednou ze zkoumaných oblastí, a sice nabídkou přednášek o zdravotním postižení? Na FSE je tato problematika pokryta v několika kurzech, například v psychologii, sociální práci, speciální pedagogice, ale jedná se o jednotlivé dílčí přednášky, nikoli o specifický ucelený kurz zaměřený jen a jen na problematiku zdravotního postižení. Ptali jsme se pedagogických pracovníků na UJEP, zda si myslí, že by všichni studenti měli absolvovat povinnou úvodní přednášku o specifikách studia s postižením, která by vedla k seznámení s problematikou postižení a lepší integraci jejich budoucích spolužáků. S povinnou přednáškou souhlasilo 17 osob. Většina respondentů (27) se vyjádřila proti, taková přednáška by rozhodně neměla být povinná a podle nich patří spíše na základní či střední školy. Jeden respondent si myslel, že „takové přednášky jsou čistá formalita bez praktického dopadu, jediný jejich účel je v tom, že se dají snadno zorganizovat a vykázat“. Jiný dokonce odpověděl, že by „to mohlo vyvolat averzi, dospělí lidé jsou snad již seznámeni s existencí postižení“. Tato odpověď opět poukazuje na nízkou

informovanost o problematice – ano, to, že postižení lidé existují, víme snad všichni, kolik z nás ale rozumí tomu, jaký je jejich život, na jaké bariéry narážejí a jaké překážky můžeme my, zatím nepostižená většina, odstranit? Například v USA jsou studenti prvních ročníků běžně seznamováni s problematikou života s postižením v některém z všeobecných úvodních kurzů a mají také možnost si vyzkoušet na vlastní kůži, jaké je to být neslyšící, nevidomý či na vozíku. Ač tato zkušenost je jen krátkodobá a ke skutečnému životu s postižením má hodně daleko, na studenty silně zapůsobí.

Ochota modifikovat výuku pro specifické druhy postižení

Poslední tři otázky poukázaly na existující psychické a sociální bariéry a předsudky mezi pedagogickými pracovníky a na jejich velmi omezenou informovanost o potřebách lidí s postižením a specifikách jejich života. Na samý závěr výzkumu jsme se ptali zaměstnanců UJEP, zda jsou ochotni modifikovat výuku, pokud budou mít v přednášce někoho se sluchovým, zrakovým, mentálním postižením nebo poruchami učení. Čtyřicet devět osob řeklo ano, jen čtyři ne, neboť „je to příliš náročné na zvládnutí“ či „kontroverzní u poruch učení, protože VŠ zřejmě není ten správný směr rozvoje jejich osobnosti“, a ostatní odpověděli „nevím“. Následující otázka se pak ptala na konkrétní představy o tom, jak by se výuka dala modifikovat pro jednotlivé typy postižení. V této otázce se ukázaly nejhlubší předsudky, které vysokoškolští zaměstnanci UJEP měli o lidech se zdravotním postižením. Respondenti měli vypsát, co je napadne za úpravy a zpřístupnění výuky pro studenta s fyzickým postižením, nevidomého, neslyšícího, studenta s mentálním postižením a studenta s poruchami učení (dyslexie, dysgrafie, dyskalkulie). Nutno zmínit, že součástí dotazníku byla i příloha vyjmenovávající celou řadu pomůcek, modifikací a podpory dostupné pro jednotlivé kategorie postižení. Respondenti si tedy mohli jednoduše vybrat a inspirovat se přiloženým podrobným seznamem. U kategorie Student s poruchami učení (dyslexie, dysgrafie, dyskalkulie) byly možnosti kupříkladu následující: Umožnit více času na zkoušku, na diskusi a vyjádření vlastního názoru a vědomostí, poskytnutí výukových materiálů předem a v přístupné podobě – elektronické, zjednodušené, více vizuální, s hlasovým výstupem (ne čtení) –, programy pro organizování času, softwarové programy pro snazší psaní esejí (průvodce psanou seminární prací), neznámkovat chyby způsobené dysgrafií, dyslexií, dyskalkulií, asistenční a kompenzační pomůcky (např. kalkulačka s hlasovým výstupem, software předvídající psaná slova atd.), ústní zkouška namísto písemné nebo písemná na počítači s možností opravy chyb, určit studentovi spolužáka k zapisování poznámek.

Student s fyzickým postižením

Nejlépe dopadl student s fyzickým postižením, neboť u tohoto druhu postižení se vyskytlo nejméně degradujících a ableistických odpovědí (tzn. rasistických, jen se zaměřením na postižení, ne na rasu). Student s fyzickým hendikepem je hodnocen jako někdo, kdo „kromě bezbariérovosti úpravy nepotřebuje, neboť toto postižení studenta nelimituje“. Bezbariérovost ale není jen o rampách a WC pro hendikepované, fyzické postižení může být i mozková obrna či postižení jemné či hrubé motoriky, které znemožní dělat si poznámky. Pouze devět osob na toto pamatovalo a navrhovalo konzultace po emailu, úpravy prostor a vynechání fyzických aktivit, které student nezvládne, zprostředkování studijních materiálů elektronicky či dodávání individuálních materiálů předem, aby se student mohl na výuku připravit. Jeden z návrhů byl „po poradě s univerzitním centrem bych vytvořil speciální přídatky k sylabu i k formám výkladu i atestace a co možná nejcitlivěji bych je aplikoval“. Takové univerzitní centrum však na UJEP není.

Nevidomý student

U nevidomého studenta byly navrhovány například pořízení audiozáznamu z přednášky, osobní domluva, slovní komentáře vizuálních materiálů, použití elektronických čteček či asistenta na čtení, individuální ústní konzultace nebo namluvení přednášky. Toto vše jsou velmi dobré strategie a pro nevidomé studenty účinné. Vyskytla se však jedna odstrašující odpověď: „Tak ten nemá šanci“ nebo další odsuzující odpovědi: „Není to vhodné“, „Obtížně představitelné“. Proč nevidomý student nemá šanci studovat a co by tento respondent řekl o člověku s mentálním postižením? Zavřel by jej do ústavu, jak to bylo obvyklé v minulosti? Proč lidem s postižením upíráme základní lidské právo na vzdělání? Několik odpovědí také poukázalo na omezené povědomí o problematice postižených, když jeden respondent navrhoval „zpřístupnění materiálů v brejlovém písmu“ (Braillovo písmo je snad od slova brejle?) či „slepecký stroj“ (co si pod tím představíte?).

Neslyšící student

Pro neslyšícího studenta měli respondenti tyto nápady: osobní domluva (ale jakým způsobem, pokud přednášející neumí znakovou řeč?), tlumočnick zajištěný děkanem, přepis audiozáznamu přednášky, zřetelná komunikace, výklad doplněný vizuální prezentací, materiály v elektronické podobě,

zařízení, které umožní studentovi lépe slyšet hlas (jedná se o FM přístroj, kdy přednášející má mikrofon a student zesílený hlas do sluchátka), vše mluvené poskytnout v tištěné podobě, užívání interkomunikačních zařízení nebo „více bych psal na tabuli, co říkám“. Až na poslední modifikaci výuky, která se nezdá prakticky proveditelná, neboť přednášející by stihl napsat možná setinu toho, co obvykle říká, jsou všechna opatření smysluplná a v praxi proveditelná. Odpovědi ukázaly další bariérovost v přemýšlení některých respondentů, a sice že modifikace, které jsou očekávány ze strany pedagoga, jsou kladeny na studenta, který se má přizpůsobit: „Předpokládám, že umí odečítat ze rtů.“ A opět se vyskytly věty podceňující a degradující osoby s postižením: „Proti tlumočnickovi nemám žádné námitky, ale nezkouším spíš znalosti tlumočnicka než studenta?“ Pokud mám povědomí o znakové řeči a o fungování tlumočnictví, nemůžu pochybovat o tom, kdo je původcem myšlenky. Na druhou stranu se jedna vyučující velmi otevřeně přiznala „Styděla bych se, že neumím znakovou řeč“, a hledala chybu v sobě, nikoli v postižení a ve studentovi.

Student s mentálním postižením

U studenta s mentálním postižením jen několik jednotlivců uvedlo možné modifikace výuky podle nabízeného seznamu, jako je pomalejší vysvětlování látky, individuální konzultace, domluva osobní a po internetu a vyhledání osobního asistenta i z řad studentů-dobrovolníků. Většina se na druhou stranu vyjádřila k tomu, na co se otázka nezaměřila, a sice zda by takový student měl vůbec na škole být. Padaly odpovědi typu „nejsem si jistá, zda je takový student schopen studovat“, „netuším – zvládnul by školu vůbec?“, „tento student asi nemá na VŠ vůbec co dělat“, „na VŠ nepatří“, „obtížně představitelné“ nebo prostě a stručně „nesouhlasím se studiem“. Velmi ableistická byla poznámka: „Absolvent studia může být přínosem pro společnost jen v případě, že se stane v oboru odborníkem! Studium na VŠ není sociální dávkou. U mentálně postiženého to platí plně.“ Na některých zahraničních univerzitách je však možné, že i lidé s mentálním postižením mají šanci studovat na vysokých školách, a ač nemusejí nutně dělat celý bakalářský či magisterský program a dostávají certifikát s absolvovanými kurzy, účast na přednáškách jim umožňuje aktivní sociální život a rozšíření znalostí většinové společnosti o inkluzi a problematice života jedince s postižením. Několik respondentů přišlo s tvůrčími odpověďmi ohledně modifikace výuky a navrhovalo asistenta, více času na školní práce, přidělení studentů, kteří by dělali zápisky a výtahy z učiva a předávali je hendikepovaným, či materiály v tištěné podobě.

Student s poruchou učení

U studentů s poruchami učení byly odpovědi respondentů kreativnější a neodsuzující. Zmiňovány byly úpravy jako více času u zkoušky, využití aplikací z iPadu nebo smartboardu, individuální konzultace vedoucí k identifikování potřeb, přidělení studentů, kteří by dělali zápisky a výtahy z učiva a předávali je hendikepovaným, spolupráce spolužáků, metodické pomůcky, možnost konzultovat psané texty např. s kolegou, možnost eseje psané na počítači a ne ručně, ale i poskytnutí více času a prostoru při studiu. Objevila se ale i odpověď: „Bohužel nemám příliš pochopení“ nebo „Hodně podobných lidí vystuduje VŠ bez jakýchkoliv zásahů“. Někteří také předpokládají, že student se musí naučit překonávat svůj hendikep, skrývat ho, kompenzovat, takže žádné speciální úpravy nebude potřebovat. Dva lidé se vyjádřili v tomto smyslu, když sdělili, že „Pokud by se student dostal na VŠ, už by měl umět pracovat se svojí poruchou“, a „Jak jsem již napsal, na VŠ bych tyto poruchy už prakticky nerespektoval. Mluvím z vlastní zkušenosti. Podle dnešních kritérií bych byl patrně v dětství prohlášen za dyslektika a dysgrafika. Tehdy se na to ale nehrálo tak jako dnes. Přesto jsem vystudoval češtinu, učím na VŠ literaturu a stal jsem se ředitelem ústavu Akademie věd“. Ani náš vlastní život a vlastní příklad nemůže být směrodatný a aplikovatelný na všechny, což v tomto případě znamená, že ne všichni dysgrafici a dyslektici by měli překonat své postižení a naučit se psát a číst perfektně jen proto, že se to respondentovi osobně podařilo. Model překonání svého postižení nebo model tzv. superhrdinů dává veškerou zodpovědnost za postižení a za důsledky z něj plynoucí na stranu člověka s postižením, inkluzivní model dělá ale přesný opak.

Ochota modifikovat zkoušení

Podobné odpovědi uváděli respondenti i u další otázky týkající se jejich ochoty modifikovat způsoby zkoušení studenta s fyzickým postižením, nevidomého, neslyšícího, s mentálním postižením či s poruchami učení. Mnoho pedagogů trvalo na svém zažitém způsobu zkoušení („zkouším výhradně formou zatrhávacího testu“) a tento nehodlali změnit, i kdyby ve třídě měli někoho, kdo na test nevidí nebo není schopen vzít tužku do ruky. Opět se objevili ableistické výroky typu „nijak, nemá šanci“ jako odpovědi na modifikaci zkoušení nevidomého studenta. Na druhou stranu mnoho zaměstnanců UJEP nacházelo vhodná řešení a úpravy zkoušení, ať už za pomoci počítačové techniky, tlumočnicka do znakového jazyka, knihovnických služeb či asistenta. Mnozí byli ochotni provést ústní zkoušku

u nevidomého studenta a písemnou u neslyšícího, ač ostatní studenti bez postižení by měli jinou formu zkoušení. Vyskytly se i odpovědi uvědomující si individuálnost postižení i v rámci jednotlivé skupiny (i mezi lidmi s fyzickým postižením jsou obrovské rozdíly), které zněly: „dle typu poruchy se zřetelem k jejím specifikám“, „v každém případě by záleželo na zcela konkrétních okolnostech, nikdy by to ale nemělo znamenat snížení náročnosti“, nebo „individuálně, kombinace písemné a ústní formy, v závislosti na druhu postižení“. Mnoho osob se vyjádřilo ve smyslu „Ve všech případech jde o individuální případy a o konkrétní domluvu vyučujícího se studentem“. Jedna z exemplárně akceptujících odpovědí zněla: „Lze říci paušálně, že první stadium určení formy pomoci by mělo být dáno po určité době, kdy má pedagog možnost studenta opravdu poznat, ale na druhé straně se forma zkoušky musí určit v dostatečném předstihu před koncem semestru, aby student věděl, do čeho jde. Hendikepovaný student musí mít jednoznačně pocit, že pokud je přizván ke zkoušce asistující lékař, psycholog atd., je to proto, aby mu přizvaný odborník pomohl, nikoliv že zvyšuje kontrolu. Obecně ale záleží na atmosféře kurzu. Vždy je lepší, když pedagog vytvoří takové prostředí, že při zkoušce není žádná pomoc potřeba.“

Zkušenosti se studenty s postižením ve výuce

Poslední otázka se týkala osobní zkušenosti respondentů se studentem s postižením v jejich výuce. Dvacet sedm osob zkušenost mělo, dvacet devět ne. Zkušenosti zahrnovaly zrakové postižení, omezenou hybnost horní končetiny, úraz páteře, koktání, epilepsii, fyzické postižení, bipolární afektivní poruchu a mnohá další. V odpovědích se ale opět odrážely předsudky a limitovaná informovanost o postižení. Například jeden respondent napsal, že měl studenta „dyslexií a dysgrafií – strašně škrábal, skoro se to nedalo číst“. Dyslexie ani dysgrafie ale neznamenají, že student „strašně škrábe“. Další negativní hodnocení bylo ve výroku: „Pohybově omezená studentka, v laboratořích byla poněkud levá, ale s pomocí kolegů laboratoře zvládla a na zkoušku se také naučila.“ Z tohoto je opět vidět, jak málo někteří respondenti věří ve schopnosti jednotlivců s postižením a jak je vidíme především v negativním světle. Naopak ti, kteří uvedli, že ve své výuce studenta měli a učinili některá opatření, se zdáli být méně předpojatí a ableističtí a ukazovali porozumění a vstřícnost: „Za 20 let práce na KSP FSE jsem měla ve výuce dva studenty s tělesným postižením. Nebyly žádné problémy, stačilo běžné lidské pochopení a domluva. Hodně pomáhali spolužáci.“ Nebo: „Učila jsem několik nevidomých studentů se zkušeností vynikající. Byli svědomití a usilovní, patřili k nejlepším.“ Některá opatření, která vyučující v minulosti provedli, zahrnovala „umožnění volného

ZPRÁVY Z VÝZKUMU

pohybu po učebně v průběhu výuky z důvodu sledování zápisu na tabuli zblízka, zvýšená citlivost na osobní dotazy, umožnění fotozáznamů výuky a zápisů na tabuli, dodání studijních a zkuškových materiálů ve zvětšeném písmu“ či „dodání individuálních výukových materiálů, zvýšené množství individuálních konzultací, zvýšené množství domácí práce a její individuální kontroly, individuální přístup, zvýšená osobní komunikace, zvýšená pozitivní motivace a pochopení v případech problémů“.

Na samý závěr bychom chtěli uvést, že mezi respondenty byli jak externisté, tak odborní asistenti, docenti, profesori, ale i děkan.

Shrnutí a doporučení

Lze říci, že informovanost o specifikách života a studia s postižením je mezi pedagogy a administrativními pracovníky UJEP velmi neuspokojivá. I přes osobní zkušenosti se studentem s postižením ve vlastní výuce převažují mezi respondenty ableistické a vylučující názory. Problém vidí většina těch, kteří vyplnili dotazníky, ve studentovi samotném a v limitech jeho postižení, nikoli v sobě a ve své neochotě modifikovat způsob výuky, přijímací řízení či to, jak zkouší znalosti. Student s postižením je tak vylučován z vysokoškolského vzdělávání, neboť podle mnohých není schopen je zvládnout. UJEP nemá žádné koordinační středisko pro zajištění potřeb studentů s postižením a ani neeviduje, kolik takových osob na univerzitě vlastně je. Nejzávažnější je podle našeho názoru velmi nízká informovanost o této problematice mezi vysokoškolskými zaměstnanci. To také ukázaly poslední tři otázky v našem výzkumu a v podstatě i celý výzkum. Je pravděpodobné, že na školách se specializovanými centry a poradnami pro tzv. hendikepované bude informovanost rozsáhlejší a jak studenti, tak profesori budou spolupracovat na inkluzivním a modifikovaném vzdělávání pro všechny. Jistě by pomohlo, kdyby například všichni studenti prvních ročníků jakéhokoli oboru absolvovali přednášku o postižení z pohledu disability studies. Avšak podle výzkumu VVZPO (2010) z celkového počtu 208 fakult či vysokých škol (státních i soukromých) nabízí pouze 28 přednášku, která se nějak dotýká zdravotního postižení – nejčastěji je to speciální pedagogika, sociální práce, fyzioterapie, znakový jazyk, zdravotní věda. Zamyslíme-li se nad tímto údajem, pak na celé fakultě, řekněme fakultě sociálních věd, může být nabízena jedna přednáška, například sociální práce, kterou každý rok absolvuje jen zlomek studentů z celé fakulty. Z celého kurzu sociální práce pak jen jedna přednáška obecně popisuje problematiku zdravotního postižení. Podobné je to na Univerzitě J. E. Purkyně.

A co je klíčové pro úspěšné studium člověka se zdravotním postižením na vysoké škole? Fungující středisko koordinující všechny aktivity pedagogů, administrátorů, stávajících studentů s postižením i potenciálních zájemců. Informace o tom, že (a jak) se dá modifikovat výuka i forma zkoušení, tak aby to nemělo vliv na snížení standardů ani kvality pro ostatní studenty. Změna myšlení od paradigmatu, že postižení je problém, k paradigmatu, že problém je na straně většinové nepostižené ableistické společnosti, která vylučuje, nikoli provádí inkluzi. Změna pojetí normality, normy a jejích „odchylek“.

V této souvislosti stojí za zmínku analýza systémů podpory, kdy se podle autorů Hamptona a Gosdena (2004) ukazuje, že klíčové pro úspěch jsou:

- › Znalost osoby nebo osob zodpovědných za koordinaci podpory;
- › Získávání pravdivých informací o nárocích studia na vysoké škole, o rozdílnostech v přístupech a prostředí mezi střední a vysokou školou;
- › Dobré vědomosti o zdrojích a podpoře, kterou může vysoká škola a jiné instituce poskytnout;
- › Informace o finanční podpoře a právech studenta se SVP;
- › Možnost využívat další (nadstandardní) studijní podporu (například individuální výuka, doučování);
- › Zajištění samostatnosti, která je srovnatelná s vrstevníky bez postižení;
- › Přístupnost fyzického prostředí;
- › Přístupnost obsahu vzdělávání;
- › Přístup k technologiím v rámci kampusu vysoké školy.

Tento výčet zde uvádíme, neboť i v našem výzkumu na UJEP jsme se ptali nejen na fyzické bariéry, ale i na vědomosti pedagogů a administrátorů o různých typech podpory a úprav. A jak jsme zmínili výše, přístupnost není jen o architektonických úpravách, které se zpravidla dělají nejdříve (nejjednodušeji). Autoři Kenny a McNeel obdobně uvádějí, že „na počátku zpřístupňování vysokého školství bylo prioritou odstraňování bariér fyzických a zavádění podpůrných opatření pro studenty s viditelným postižením, zatímco v dalších fázích se diskutuje o možnostech rovného přístupu pro další skupiny postižení, včetně studentů znevýhodněných z důvodů sociálního či kulturního původu nebo studentů v krátkodobě obtížné situaci“ (MŠMT 2010, s. 24). A právě v jiných oblastech podpory (cokoli mimo bezbariérového WC a výtahu) se dle výsledků našich dotazníků ukázaly největší propasti. Z našeho dotazníkového průzkumu na UJEP se zdá, že stávající podpory pro současné i potenciální studenty s postižením jsou na této univerzitě značně nekoordinované, nesystematické, finančně nezajištěné a nevyvážené.

Závěr

Tento výzkum, provedený na Univerzitě J. E. Purkyně mezi 518 pracovníky s návratností pouhých 59 dotazníků, ukázal, jak málo jsou zaměstnanci UJEP, potažmo většinová společnost, informováni o problematice a specifikách života s postižením a jak málo jsou ochotni o tomto tématu hovořit. Ač v úvodních otázkách většina respondentů indikovala svou ochotu a otevřenost k různým formám pomoci, podpory a asistence, jako jsou přístupné webové stránky, existence koordinátora či speciálního centra, v závěru se ukázalo, jak málo vědí o postižení. Respondenti nejen nedokázali vyjmenovat modifikace výuky či zkoušení například u nevidomého studenta, ale velmi často se objevovaly exkludující výroky typu „studenti s poruchami učení/mentálním postižením/nevidomí/neslyšící/s fyzickým postižením nemají na vysoké škole co dělat“. Dokud nepochopíme, že postižení není problém, ale že problém je v nás, zatím nepostižené majoritě, nedospějeme k plné inkluzi a budeme diskriminovat a vylučovat z titulu toho, že my postižení nemáme. Vývoj na mezinárodní i české scéně ve vzdělávací politice jde zcela opačným směrem, než kam se ubíraly odpovědi většiny respondentů na UJEP, proto jako výzkumný tým doufáme, že zveřejnění výsledků našeho výzkumu bude pro mnohé respondenty i většinovou společnost a čtenáře tohoto článku alarmující – a na druhou stranu inspirující.

Mgr. Jitka Nelb Sinecká, Ph.D.

Eva Brabcová

Jan Marvan

sineckaj@centrum.cz

Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Literatura:

1. FILIPIOVÁ, D. *Život bez bariér*. Praha: Grada Publishing, 1998.
2. HAMPTON, G.; GOSDEN, R. Fair play for students with disability. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 2004, 26, 2, s. 225–238.
3. MÜLLER, O. *Dítě se speciálními vzdělávacími potřebami v běžné škole*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001.
4. PIPEKOVÁ, J. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 2006.
5. PRUDKÝ, L.; PABIAN, P.; ŠÍMA, K. *České vysoké školství. Na cestě od elitního k univerzálnímu vzdělávání 1989–2009*. Praha: Grada Publishing, 2010.
6. VALENTA, M. et al. *Přehled speciální pedagogiky a školské integrace*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.

Internetové zdroje:

1. *European Concept of Accessibility* [online]. [cit. 2012-02-13]. Dostupný z WWW: <<http://www.eca.lu/>>.
2. *HELPNET – Střediska podpory zdravotně postižených studentů na VŠ* [online]. [cit. 2012-04-16]. Dostupný z WWW: <www.helpnet.cz/vzdelavani/strediska-podpory-zdravotne-postizenych-studentu-na-vs>.
3. MŠMT. *Metodika financování, obecná metodika přístupnosti zpracovaná výhradně pro účely financování přístupnosti* [online]. 2003. [cit. 2012-03-06]. Dostupný z WWW: <<http://www.msmt.cz/file/18715>>.
4. MŠMT. *Analýza současné situace studentů se specifickými nároky na vysokých školách* [online]. 2010. [cit. 2012-20-11]. Dostupný z WWW: <<http://www.msmt.cz/file/14467>>.
5. SMYTH, L. *Are disabled people's opportunities for participating in leisure activities and establishing „normal“ social relationships significantly less than those of non-disabled peers?* [online]. 2004. [cit. 2012-03-07]. Dostupné z WWW: <<http://www.turnaround.cdis.co.uk/Louise/Writing/essay%202.htm>>.
6. Vládní výbor pro zdravotně postižené občany. *Národní plán vyrovnávání příležitostí na období 2010–2014* [online]. 2010. [cit. 2012-03-14]. Dostupný z WWW: <<http://www.vlada.cz/cz/ppov/vvzpo/dokumenty/narodni-plan-vytvoreni-rovnnych-prilezitosti-pro-osoby-se-zdravotnim-postizenim-na-obdobi-2010---2014-70026/>>.
7. Vládní výbor pro zdravotně postižené občany. *Přehled možností studia na vysokých školách pro studenty se zdravotním postižením* [online]. 2009. [cit. 2012-04-3]. Dostupný z WWW: <http://www.vlada.cz/assets/ppov/vvzpo/dokumenty/V__2009.pdf>.
8. Vládní výbor pro zdravotně postižené občany. *Strategie systémového zpřístupňování VŠ vzdělávání studentům se zdravotním postižením v ČR* [online]. 2010. [cit. 2012-04-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.vlada.cz/cz/ppov/vvzpo/dokumenty/strategie-systemoveho-zpristupnovani-vs-vzdelavani-studentum-se-zdravotnim-postizenim-v-cr-73391/>>.
9. TELNAROVÁ, Z.; ZEZULKOVÁ, E.; KRHUTOVÁ, L.; VORLOVÁ, H.; SOCHOROVÁ, H.; KOVÁŘOVÁ, R. *Metodika podpory a vyrovnávání podmínek při studiu studentům se speciálními potřebami na Ostravské univerzitě v Ostravě* [online]. Ostrava: Ostravská univerzita, 2010. [cit. 2012-04-10]. Dostupný z WWW: <http://pyramida.osu.cz/obr/Metodika_2010.pdf>.

Seznam internetových stránek:

1. Středisko Teiresias, Brno: <http://www.teiresias.muni.cz/>
2. Středisko Tereza, Praha: <http://www.tereza.fjfi.cvut.cz/>
3. Středisko Pyramida, Ostrava: <http://pyramida.osu.cz/>